

TƏHSİLİN İNSAN İNKİŞAFINDA ROLU

Kərimova Ş.M.

(BDU, Tətbiqi riyaziyyat və kibernetika fakültəsi)

e.shebnem@mail.ru

Xülasə: *Hər bir dövlətin həqiqi sərvəti onun insanlarıdır. Məqalədə əsas məqsəd təhsilin insan inkişafında nə qədər vacib yer tutduğu aydınlaşdırılır. Göstərilir ki, insan kapitalının inkişafı məhz təhsillə bağlıdır. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda təhsil hüququ ən vacib insan hüquqları sırasında təsbit edilmişdir. Təhsil insanın bilik, bacarıq və səriştələr əldə etməsi sahəsində imkanlarını genişləndirir, insan kapitalını formalaşdırır, həyatın keyfiyyətini dəyişir və iqtisadi artımın mənbəyi rolunu oynayır. Davamlı inkişafı təmin etmək üçün insan potensialını inkişaf etdirmək lazımdır. İnsan potensialının inkişafı üçün öz növbəsində keyfiyyətli təhsil sistemi yaratmaq və təhsil sisteminin inkişafı ilə yanaşı professor-müəllim heyətinin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi vacib şərtlərdəndir.*

Açar sözlər: *insan inkişafı, təhsil, bilik iqtisadiyyatı.*

İnsan inkişafı konsepsiyası BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən 1990-cı ildə təqdim edilmişdir, o, insanların seçimlərini genişləndirən və onların

bacarıqlarını artıran elə bir prosesdir ki, son nəticədə insanlara uzun və sağlam ömür yaşamaq, biliklər əldə etmək, layiqli həyat şəraitinə malik olmaq və onların həyatına təsir edən qərarların qəbulunda fəal iştirak etmək imkanı yaradır. İnsan inkişafı geniş bazası olan çoxşaxəli bir konsepsiya kimi inkişafın müxtəlif aspektlərini, o cümlədən düzgün idarəçiliyi, demokratiyanı, səhiyyəni, təhsili, insan hüquqlarını, gender və bərabərsizlik məsələlərini əhatə edir. O, insanların həyatlarının bütün dövrlərində daha geniş seçimlərə malik olmasının təmin edilməsi prosesidir.

BMT-nin İnsan İnkişafı haqqında ilk Hesabatında müəyyən edildiyi kimi, “insan inkişafı insanların seçimlərinin genişləndirilməsi prosesidir. Bu seçimlərdən ən vacibləri uzun və sağlam həyat yaşanması, təhsil əldə edilməsi və layiqli həyat şəraitidir. Əlavə seçimlərə siyasi azadlıq, insan hüquqlarının və özünə hörmət (ləyaqət) hissənin təminatı daxildir.” [1]

Dünyada iqlim dəyişmələri, meşə sahələrinin və biomüxtəlifliyin azalması, içməli su ehtiyatlarının qıtlığının artması, ətraf mühitin çirklənməsi kimi bəşəriyyət qarşısında duran problemlər uzunmüddətli və mürəkkəb problemlərdəndir. Bu problemlərin əsasında isə cəmiyyətdə demografik artım nəticəsində artan ehtiyaclar və istehlak tələbatı, həmçinin texnoloji innovasiyalar vasitəsilə bu tələbatları ödəmək üçün genişlənən istehsal prosesində getdikcə daha çox təbii resursların emal olunmasıdır. İqtisadi inkişaf modeli məhdud oluğuna görə bu cür çatışmazlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə dayanıqlı inkişaf konsepsiyası meydana gəlmişdir. İnsan inkişafı və dayanıqlı inkişaf konsepsiyaları arasında oxşarlıqlar çoxdur. Onlar hər ikisi keçən əsrin 80-ci illərində formalaşmış, 90-cı illərdə daha da inkişaf etmişdir. Hər iki konsepsiyanın geniş surətdə təşviq və tətbiq edilməsində BMT-nin müstəsna rolu olmuşdur. Dayanıqlı inkişaf gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə xələl gətirmədən indiki dövrün ehtiyaclarını ödəyən inkişafdır[2].

İnsan inkişafı – insan həyatının bütün mərhələlərində və aspektlərində adamların daha geniş seçimlərə malik olmasının təmin edilməsi prosesidir. “İnsan inkişafı uzun, sağlam və yaradıcı həyat sürmək, dəyər verdikləri hər hansı məqsədlərə nail olmaq və hamı üçün ümumi olan planetdə ədalətli və dayanıqlı inkişafa fəal surətdə qoşulmaq üçün insanların azadlıqlarının genişləndirilməsi deməkdir. İnsanlar istər fərd kimi, istərsə də qrup olaraq insan inkişafının həm benefisiarları, həm də aparıcı qüvvələridir.”[3]

İnsan inkişafı üç komponent üzərində qurulmuşdur: insanların rifahı, səlahiyyətlənmə və agentlik, ədalət. İnsanların rifahı dedikdə, onların həqiqi azadlıqlarının artırılması, inkişafı üçün imkanların yaradılması başa düşülür. İnsan inkişafı konsepsiyasına görə insanlar sağlam və uzun ömür sürmək, istədikləri peşə və ixtisaslara yiyələnmək, onlara maraqlı olan mövzular barədə informasiya və biliklər əldə etmək, övladlarını sağlam görmək, əzizlərini təhlükəsizliyinə əmin olmaq və.s. istəyirlər. Aydınır ki, iqtisadi inkişafın əsas məqsədi yalnız insanların gəlir səviyyəsini yüksəltmək olmamalıdır, bununla yanaşı onların təhsil, səhiyyə, ictimai qərarların qəbul olunması kimi müxtəlif sahələrdə imkanlarının genişləndirilməsidir. Hər bir insanın imkanları təkcə

onun fərdi bilik və bacarıqlarından ibarət deyil, cəmiyyətin bizə təqdim etdiyi sosial və iqtisadi şərtlərdən də asılı olur. Deməli, insanın seçimlərinin genişləndirilməsi ölkədə olan sosial, iqtisadi, siyasi imkanlardan birbaşa asılı olur. Amartya Senin fikrincə insanın öz taleyini qurması, və ya həyatının istiqamətini dəyişməsi agentlikdir. Səlahiyyətlənməsi geniş olan insanlar həm ailədə, həm də iş yerlərində, ümumi şəkildə desək cəmiyyətdə böyük miqyaslı dəyişikliklərin həyata keçirilməsində daha böyük rol oynayırlar. Ədalət dedikdə isə bərabərliyin, ədalətliyyətin təmin edilməsi, nəticələrin zaman keçdikcə davamlılığı, insan hüquqlarına və cəmiyyətin digər ideallarına hörmət nəzərdə tutulur[4]. İnsan inkişafı insanların yoxsullaşmasının, əsarətin güclənməsinin, struktur bərabərsizliyinə aparan proseslərin qarşısını almağa xidmət edir. İnsanlar arasında onların imkanlarını məhdudlaşdıran dini, irqi, cinsi, milli ayrışmışlıq kimi maneələri aradan qaldırır. Senin fikrincə insan inkişafı anlayışı insanların həqiqi azadlıqları, proses azadlıqları və ədalətin təminatı üzərində qurulmuşdur. Bu üç sahə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Onlardan biri təmin edilmədikdə digərlərinin irəliləyişi mümkün olmur. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, bu sahələrdə inkişafa nail olunması təbiət, ətraf mühit və ekoloji vəziyyətlə sıx əlaqəlidir. İnsan inkişafı təbii resurslardan düzgün istifadə prosesində baş verir.

Bununla yanaşı, insan inkişafı iqtisadi artım, sahibkarlığın inkişafı və əlverişli biznes mühiti, sosial-iqtisadi ədalət, yoxsulluğun aradan qaldırılması, gender bərabərliyi, mütərəqqi təhsil və səhiyyə sistemi, ekoloji prioritetləri ön plana çəkən dayanıqlı inkişaf, düzgün idarəçilik və effektiv dövlət qulluğu sistemi, vətəndaşların qərar qəbulu proseslərində fəal iştirakı, milli-mədəni mənsubiyyət və mədəni sərvətin zənginləşdirilməsi və. s. bu kimi məqsədlərə nail olunmasına xidmət edir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev demişdir: “Təhsil millətin gələcəyidir”,

“Təhsilimizin məqsədi gənc nəsə, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır. Hər bir insan gərək, eyni zamanda vətəndaş olsun. Mütləq vətəndaş olsun.

Dövlətinə sadıq, millətinə sadıq, ənənələrinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olun.”. Həqiqətən də təhsilsiz cəmiyyəti təsəvvür etmək çətindir. Müasir dünyamızda rəqabətə davam gətirmək üçün, hər şeydən öncə, təhsilə, zəngin biliklərə, informasiya texnologiyalarına arxalanmaq lazımdır. Aydınır ki, XXI əsr elm və texnologiya əsri kimi xarakterizə olunur və buna görə də elmin inkişafını daha da zəruriləşdirir. Hazırda intellektual potensial öz əhəmiyyətinə görə bu gün hətta zəngin təbii sərvətləri belə üstələyir. Müasir dövrdə bir çox ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da təhsil problemi aktual məsələlərdəndir. Uzun müddət SSRİ tərkibində ümumi prinsipial təhsil prinsiplərinə adaptasiya olunmuş Azərbaycanın müstəqillik qazanması ilə yeni strateji konsepsiyaya keçməsi çoxşaxəli və uzunmüddətli olmuşdur. Müasir Azərbaycan neft amilinin sıxışdırılmasına, insan kapitalının çevik inkişafına əsaslanan strateji konsepsiya reallaşdırır. Respublikamızda təhsil ocaqlarında aparılan əsaslı təmir və

yenidənqurma işləri, hər cür lazımı şəraitin təmin olunması dövlətin təhsilə verdiyi önəmin bariz göstəricisidir.

Təhsil hər bir ölkənin insan inkişafı və dövlətin gələcəyi üçün vacibdir. Biz artıq elə bir sürətlə inkişaf edən dövrdə yaşayırıq ki, təhsil sahəsində atılan addımlar müasir dövrün tələbləri ilə deyil, gələcəyin perspektivləri üçün köklənməli və kəmiyyətə deyil, keyfiyyətə yönəlməlidir. İnsan inkişafı konsepsiyası baxımından təhsil insanın imkanlarının genişləndirilməsində mühüm rol oynayır. Belə ki, yüksək keyfiyyətli təhsil və əmək bazarının tələblərinə cavab verən peşəkar hazırlıq insanlara layiqli məşğulluq, öz potensialını tam inkişaf etdirərək həyata keçirmək, əməyin məhsuldarlığını artırmaq imkanı verir, daxili və xarici sərmayələr üçün münbit şərait yaradır, əmək gəlirlərinin yüksəlməsi, cəmiyyətdə ədalət və bərabərliyin təmin edilməsi, uşaq ölümlərinin azaldılması və sair üçün zəmin yaradır. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün insan potensialını inkişaf etdirmək lazımdır. Bunun üçün keyfiyyətli təhsil sisteminin qurulması və professor-müəllim heyətinin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi çox vacib amildir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası.
2. John Dewey. Democracy and Education. Introduction to the Philosophy of Education. Free Press: NY, 1997.
3. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası.
4. Azərbaycan Respublikasında təhsil siyasətinə dair müxtəlif dövlət proqramları və qanunvericilik aktları